

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 485-503, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 01.11.2019 Kabul Tarihi: 05.12.2019

CUMHURİYET DÖNEMİ RİZE NÜFUSU

Population of Rize in the Republican Era

Sinan BAŞARAN*

ÖZ

Cumhuriyet Döneminde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında Rize'nin nüfusu 171.667 kişi olarak tespit edilmiştir ve iller sıralamasında 37. sırada yer almıştır. Rize'nin doğal nüfus artışı genelde ülke ortalaması ile paralellik göstermişse de ekonomik zayıflığından kaynaklı yüksek göç nedeniyle gerçek nüfus artışı hep düşük seyretmiştir. 1950'lerde çay tarımının etkisiyle azalan göç, 1960'larda yeniden hızlanmıştır. Göçün makul seviyelere düşürülemediği nedeniyle 1927'den 2018'e kadar geçen doksan bir yıllık zaman diliminde Rize'nin nüfusu 2,3 kat artış gösterirken, ülke nüfusundaki artış altı kat olmuştur. Vilayetin nüfusu 2018'de 348.608 kişiye ulaşmıştır ve iller sıralamasında 56. sırada yer almıştır. Bu çalışma kapsamında Rize'nin Cumhuriyet dönemindeki nüfus değişimi ele alınarak, ildeki nüfus artış ve azalış nedenleri irdelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nüfusa dair yapılacak çalışmalarda ilgili bölgenin sadece nüfus sayım sonuçlarını temin etmek yeterli değildir. Bölgenin idari, coğrafi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerinin de iyi araştırılması gerekir.

Anahtar Kelimeler: Rize, nüfus, göç

ABSTRACT

In 1927, when the first census of the Republic period was made, the population of Rize was determined to be 171,667 and it was ranked as the 37th in the provinces. Although the natural population growth of Rize is generally parallel with the national average, the real population growth has always been low due to the high migration from the economic weakness. The migration which declined in the 1950s with the effect of tea farming accelerated again in the 1960s. In the ninety one-year-period from 1927 to 2018, the population of Rize has increased by 2.3 times, and the increase in the country's population has been six times. The population of the province reached up to 348.608 in 2018 and was ranked as the 56th in the provinces. Within the scope of this study, the reasons of the increase and decrease in population in Rize were examined and tried to be revealed by discussing the population change of Rize in the Republican period. It is not enough to obtain only the census results of the relevant region in the studies to be carried out on the population. It is necessary to investigate the administrative, geographical, social, economic, and cultural aspects of the region well.

Keywords: Rize, population, migration

GİRİŞ

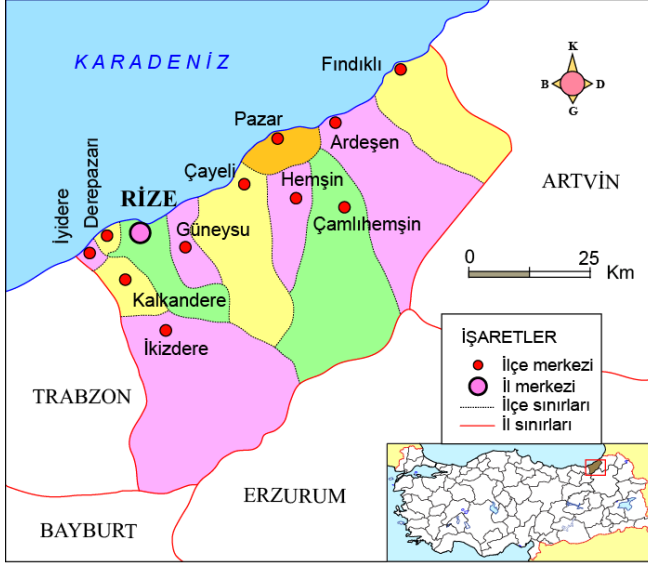
Belli bir bölgede belirli bir zamanda yaşayan bireylerin oluşturduğu kütle olarak tanımlanan nüfus,¹ yapısal özellikleri itibarıyla sahibi olduğu devleti pek çok yönden ilgilendiren önemli bir unsurdur. İlk nüfus sayımları askerî gücü ve vergi mükelleflerini belirlemek için yapılmıştır ve sadece erkek nüfus sayılmıştır. Osmanlı Devletinde de modern anlamda ilk nüfus sayımı belirtilen

* Dr. Öğretim Üyesi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-posta: sinan.basaran@erdogan.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5465-0859>

¹ Sunday Üner, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972, s. 11.

şekliyle 1831 yılında (bazı kaynaklara göre 1830 yılı sonlarında) gerçekleşmiştir.² Zamanla bu sayımlar, genel nüfus sayımına dönüşmüş ve nüfusun farklı özellikleri de dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu sayımlarda, çalışmaya konu Rize'nin, Lazistan'ın Sancağı³ iken 1900 yılındaki nüfusu, 79.719'u erkek ve 77.660'ı kadın olmak üzere toplam 157.379 kişidir.⁴ 1916'da sancağın⁵ nüfusu, 98.919'u erkek ve 99.058'i kadın olmak üzere toplam 197.977 kişi olarak tespit edilmiştir.⁶ Sancak, belirtilen tarihlerde (merkez ilçe dışında) iki ilçeden oluşmakta iken zaman içerisinde idari taksimatta meydana gelen değişimlerle bu sayı artmıştır. Günümüzde 11 ilçeye sahip olan Rize, doğuda Artvin, batıda Trabzon, kuzeyde Karadeniz, güneyde Erzurum ve güneybatıda Bayburt ile komşudur.

Şekil 1. Rize İl Haritası (2019).

Kaynak: http://cografyaharita.com/haritalarim/41_rize_ili_haritasi.png, (11 Temmuz 2019).

Çalışma kapsamında, Rize ilinin Cumhuriyet dönemindeki nüfus değişimleri irdelenmiştir. Rize'de nüfusun artış ve azalış nedenleri ortaya konulmaya çalışılarak, nüfusa dair kaynaklarda geçen bilgiler değerlendirilmiş ve farklılıkların nedenleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada, ağırlıklı olarak başta Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri olmak üzere gazete ve arşiv belgelerinden faydalanılmıştır.

² Bu sayımda Müslüman ve Gayrimüslim nüfus ayrı ayrı sayılmıştır. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 43; Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1239.

³ Rize, Trabzon vilayetinin merkez sancağının bir kazası iken, 1878'de Lazistan Sancağı'nın merkezi olmuştur. Bu idari değişimin ardından, daha önce bu sancağın kazaları olan Atina (1928'de Pazar adını alacaktır) ve Hopa, yeni sancak merkezi Rize'ye bağlanmıştır. 1923 yılında sancağın adı yeniden Rize olacaktır. Sinan Başaran, "Cumhuriyet Dönemi Rize İdare Tarihi", *Türk İdare Dergisi*, Ankara 2018, Sayı:486, s. 50-53.

⁴ Nüfusun dağılımı şu şekildedir: Rize 87.679, Pazar 37.450 ve Hopa 32.650. *Trabzon Vilayet Salnamesi*, C: 18, H. 1318 (M.1900), Trabzon Vilayet Matbaası, Trabzon s. 242.

⁵ Sancakların vilayetlere dönüştürülmesi çalışmalarının ardından Rize, 20 Nisan 1924'te vilayet olacaktır. Başaran, a.g.m.; "Rize", *Yurt Ansiklopedisi*, C: 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-1983, s. 6362.

⁶ Nüfusun dağılımı şu şekildedir:

Rize 115.528 [İlçe merkezi 61.914, Karadere (1959'da Kalkandere adını alacaktır) 13.426, Mapavri (1944'te Çayeli adını alacaktır) 21.829, Kura-yı seb'a (1935'te İkizdere adını alacaktır) 18.359],

Pazar 46.216 [Nahiye merkezi 16.333, Hemişin 15.521 ve Ardeşen 14.362],

Hopa 36.233 [Nahiye merkezi 10.541, Arhavi 14.978 ve Viçe (Fındıklı) 10.714].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.EUM.KLU.10.50, 17 Kânunusani 1331 (30 Ocak 1916); Başaran, a.g.m., s. 54, 57, 65.

CUMHURİYET DÖNEMİ RİZE NÜFUSU

Devlet Salnamelerine göre 1924 yılında Rize'nin nüfusu 221.150 kişidir. Bu nüfusun 126.773'ü Merkez ilçeye, 41.215'i Hopa'ya⁷ ve 53.162'si Pazar'a kayıtlıdır.⁸ 1926 yılı nüfusu ise toplam 232.180 kişidir ve nüfusun dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. 1926 Yılı Rize İli Nüfusu Dağılımı

Merkez Adı	Toplam	Erkek	Kadın
Rize	232.380	112.241	120.139
Oran %	100	48,3	51,7
Merkez	133.059	64.079	68.980
Oran %	100	48,2	51,8
Pazar	55.693	26.784	28.909
Oran %	100	48,1	51,9
Hopa	43.428	21.282	22.146
Oran %	100	49	51

Kaynak: T.C. Devlet Salnamesi (DS) 1926-1927, (t.y.), s. 877.

Her iki yıla ait yukarıda verilen bilgiler, Rize nüfusuna kayıtlı olanlara aittir. Ancak bu sayılar, vilayetin gerçek nüfusunu yansıtmamaktadır. Ölüm, doğum ve nikâh gibi işlemlerin halk tarafından sağlıklı bir şekilde nüfusa bildirilmemesi, bunun başlıca sebebidir. Bir diğer neden, vilayetin ekonomik durumunun zayıflığından ya da savaşların (özellikle de I. Dünya Savaşı dönemi Rus işgalinin) ardından yaşanan göç sonrası, Rize'yi terk edenlerin nüfus kaydını yerleştikleri yerlere taşıyamamasıdır.

Ülke genelinde var olan nüfus defterlerindeki –yukarıda bahsedilen- hataları gidermek için belirli dönemler bazı uygulamalar yapılmışsa da istenilen seviyede başarı sağlanamamıştır.⁹ 1926'da kabul edilen Medeni Kanun'un ardından cezalandırılma endişesiyle evlilikler resmiyete dökülmeye başlamış, fakat bir süre sonra bu işlemi yapmayanların cezaya maruz kalmadığının görülmesi üzerine resmi nikâh sayısı günden güne düşmüştür.¹⁰ 1932'de Rize gazetesinde konuya dair geçen bir yazıda,

⁷ Bugün Artvin'in bir ilçesi olan Hopa, 1933'e kadar Rize'nin ilçesidir. Başaran, a.g.m., s. 54.

⁸ T.C. DS 1925-1926, İstanbul 1926, s. 631.

⁹ 1920'de iki ay ve 1921'de altı ay süreyle nüfusa kayıtlı olmayanlardan ceza alınmayacağına dair kanun çıkartılmış, ancak ciddi bir başarı sağlanamamıştır. Bunun üzerine 1922'de, nüfus kayıtlarından kaynaklı nakdi cezalar beş misline çıkarılmıştır. 1926'da nüfusa dair kayıt eksiklikleri nedeniyle Genel Af Kanunu kabul edilmişse de sorun istenilen düzeyde çözülememiştir. Geniş bilgi için bk. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.18.1.1/ 1.17.15, 28 Teşrinievvel 1336 (28 Ekim 1920); Fevzi Çakmak, "Cumhuriyet İdaresi'nin Nüfusu Kayıt Altına Alma Girişimlerine Bir Örnek:1934 Yılı Nüfus Taraması", *Turkish Studies*, C: 8, S: 7, 2013, s. 36-37.

¹⁰ Örneğin; ülkede gerçekleşen evlilik sayısı, 1928'de 115.392 iken 1929'da 77.885, 1930'da 75.475 ve 1931'de 75.082'dir. *BCA*, 30.10/ 124.885.4, 12 Ağustos 1933. Ayrıca şer'i nikâha olan kanaatin devam etmesi, doktor muayenesi, ilan, pul ve kayıt kaldırma gibi külfet ve masraflardan kaçınma durumu ya da iki evliliğe Medeni Kanun'un izin vermemesi, vatandaşın nüfus kayıtlarına gereken önemi vermemesinin nedenlerindedir. Bununla birlikte Milli Mücadele döneminde, devletin acil askere ihtiyacı olması da kimi vatandaşların kayıt altına alınmaktan uzak durmasına neden olmuştur. *BCA*, 30.10/ 124.885.4, 12 Ağustos 1933; Çakmak, a.g.e., s. 37.

resmi evlilik işlemi yaptırmadığı gibi bu şekliyle çocuğa hatta toruna karışan insanların hayli bir yekûn tuttuğu belirtilmektedir.¹¹

Diğer taraftan vilayetin çok engebeli bir topografyaya sahip oluşu, bazı köylerin merkezle ulaşımını güçleştirmiş, bu da doğum, ölüm gibi işlemlerin zamanında bildirilememesine sebep olmuştur. Sonraki günlerde de ceza ödememek için bu işlemler yaptırılmamıştır. Bu nedenlerden dolayı doğum oranının ölüm oranından yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğunda,¹² nüfusun yukarıda belirtilenden daha fazla olduğu düşünülebilir. Ancak bölgenin yüksek oranda göç verdiği gerçeği göz önüne alındığında vilayetin nüfusunu tahmin etmek güçleşir.

Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı bilindiği gibi 1927 yılında gerçekleşmiştir. Sayımdan önce vilayetteki yetkililer, Türk Ocaklarında, okullarda ve sinema gibi halka açık yerlerde; yapılacak olan bu sayımın vatandaşın vergi ya da askerlik için kayıt altına alınmasıyla alakalı olmadığını belirten pek çok bilgilendirmede bulunmuşlardır.¹³

De facto sayım (hazır nüfus)¹⁴ olarak 28 Ekim 1927 günü yapılan nüfus sayımında Rize'nin nüfusu şu şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 2. 1927 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam Nüfus			Şehir Nüfusu			Nahiye ve Köylerde			Yüzölçümü (Km ²)	Km ² 'ye Düşen Kişi Sayısı
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Rize	171.667	71.948	99.719	16.798	8.565	8.233	154.869	63.383	91.486	4.590	37
Oran %	100	41,9	58,1	100	51	49	100	40,9	59,1		
Merkez	99.724	41.565	58.159	13.701	6.812	6.889	86.023	34.753	51.270	1.845	54
Oran %	100	41,7	58,3	100	49,7	50,3	100	40,4	59,6		
Pazar	41.626	16.315	25.311	521	292	229	41.105	16.023	25.082	1.670	25
Oran %	100	39,2	60,8	100	56	44	100	39	61		
Hopa	30.317	14.068	16.249	2.576	1.461	1.115	27.741	12.607	15.134	1.075	28
Oran %	100	46,4	53,6	100	56,7	43,3	100	45,4	54,6		

Kaynak: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (BİUM), *Türkiye Nüfusu*, No:3, Ankara 1928, s. 24.

¹¹ Rize, Sayı: 69, 8 Kânunuevvel 1932 (8 Aralık 1932).

¹² Vilayet dâhilinde 1926 yılında toplam 6.276 doğum ve 806 ölüm olayı kayıtlara yansımıştır. 1928'de ise kayıtlara yansıyan sayılar; 4.961 doğum ve 1.596 ölüm olayıdır. İncelemede, sonraki yıllarda da doğum oranlarının ölüm oranlarından hep yüksek olduğu görülmüştür. *DS 1926-1927*, s. 877; Matbuat Umum Müdürlüğü (MUM), *T.C. Devlet Yıllığı 1928-1929*, İstanbul 1929, s. 509.

¹³ Çoruh, Sayı: 211, 19 Eylül 1935. Aynı bilgilendirme sonraki sayımlar öncesinde de yapılmıştır. Bk. Rize, Sayı: 468, 19 Birinciteşrin 1940 (19 Ekim 1940); *Zümrüt Rize*, Sayı: 2914, 5 Ekim 1960.

¹⁴ Bu sayım çeşidinde, sayım bölgesinde fiilen hazır bulunan her bireyin sayılması amaçlanmaktadır. Üner, *a.g.e.*, s. 21-22.

Sayım sonucuna göre Merkez ilçenin nüfusu, 6.874'ü erkek ve 7.007'si kadın olmak üzere toplam 13.881 kişidir.¹⁵ Pazar ilçe merkezinin nüfusu 521, Hopa'nın ki ise 2.576 kişidir.¹⁶ Nahiyelerin ve merkez ilçelere bağlı köylerin nüfus dağılımı da şu şekildedir:

Rize merkez nahiye 32.116, Merkez ilçeye bağlı nahiyelerin nüfusları; Gündoğdu 11.873, İkiizdere 12.323, İyidere 5.341, Kalkandere 8.777 ve Çayeli 15.589'dur. Pazar merkez nahiyesi 16.366, diğer nahiyelerinden Ardeşen 13.026 ve Hemişin 11.713'tür. Hopa merkez nahiyesi 5.549 ve Fındıklı nahiyesi 9.939 kişilik bir nüfusa sahiptir.¹⁷

Tablo 3'te görüldüğü gibi 1927 yılındaki sayıma göre, Rize'nin tespit edilen nüfusu 171.667 kişidir.¹⁸ Nüfusa kayıtlı bulunan kişi sayısı ise 237.440'tır.¹⁹ Kayıtlı nüfusla hazır nüfus arasındaki fark 65.783'tür. Bu farkın bir nedeni, nüfus hareketlerinin kayıtlara sağlıklı yansımamasıdır. Diğer bir nedeni, iş için gurbete (mevsimlik iç göç) çıkanların sayıma dâhil edilmemesidir. Bu ikinci durum, sayım sonuçlarının Rize'nin gerçek nüfusunu yansıtmadığının en önemli göstergesidir. Gazetede yer alan bir haberde, gurbettekilerin sayısının 60 bin civarında olduğu belirtilse de²⁰ veriler incelendiğinde bu sayının 20 bin civarında olabileceği anlaşılır. Çünkü her şeyden evvel sayımdaki kadın sayısı, erkek sayısından 26.915 kişi fazladır. Tablo 1'e bakıldığında 1926'da nüfusa kayıtlı kadın sayısındaki fazlalık 7.898 kişidir.²¹ Savaş sonrası döneme denk gelen bu yıllarda ülkedeki kadın sayısının erkek sayısından fazla olması normal görülebilir. Ancak bu fazlalık Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere azdır.²² Gurbetteki nüfusa dair tahmin ettiğimiz 20 bin sayısını doğru kabul edersek, geriye kalan kütüklerde kayıtlı 40.000 civarındaki nüfus, kaydı silinmeyenlere, ölenlere ve temelli göç edenlere aittir.

1927 Nüfus Sayımının vilayetin gerçek nüfusunu yansıtmadığının bir diğer göstergesi, sayımdaki eksikliklerdir. Konuya dair yapılan bazı çalışmalarda; 1927 sayımında -özellikle doğu vilayetlerinde- bazı evlere sayıma gidilmediği ve sayım memurunun zaman zaman mahremiyet nedeniyle bazı evlere giremediği ve kişileri görmeksizin aile reisinin verdiği bilgiye göre sayım

¹⁵ BİUM, *Nüfus Sımları 1927-1950*, Ankara 1953, s. 4.

¹⁶ BİUM, *Türkiye Nüfusu*, s. 24.

¹⁷ Bu dağılımda gösterilen Gündoğdu ve İyidere, 1930 tarihinde nahiye olmuşlardır. Yukarıda verilen bilgilerin alındığı gazetenin, 1927 nüfus sayımına göre bu iki nahiyenin nüfusunu neye göre buldukları bilinmemektedir. Gazetede, Arhavi ve Kemalpaşa nahiyelerinin nüfusları da belirtilmemiştir. Bk. *Rize*, Sayı: 45, 23 Haziran 1932. Nahiye olma kararlarına dair bk. *BCA*, 30.11.1/58.28.3, 28 Eylül 1930.

¹⁸ Bazı kaynaklarda nüfus, 171.657 ve 171.663 olarak belirtilmektedir. Bk. BİUM, *İstatistik Yıllığı*, C: 2, Sayı: 8, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1929, s. 16; BİUM, *Umum-i Nüfus Tahriri 27 Teşrin-i Evvel 1927*, Ankara 1927, s. 10; *Çoruh*, Sayı:4, 27 Ağustos 1931. Diğer taraftan günümüz sınırları üzerinden değerlendirildiğinde (Hopa hariç, Fındıklı dâhil), Rize'nin 1927'deki hazır nüfus toplamı 161.718'dir.

¹⁹ *BCA*, 30.10/ 124.885.4, 12 Ağustos 1933.

²⁰ *Rize*, Sayı: 26, 28 Kânunusani 1932 (28 Ocak 1932); *Rize*, Sayı 3, 6 Aralık 1950.

²¹ Tabii burada ölümlerin ve doğumların kayıtlara işlenmediği ve bu olaylardaki erkek-kadın sayılarının aynı oranda mı olduğu sorusu akla gelebilir. Döneme dair kayıtlar incelendiğinde, erkek ölümlerinin çok olduğu ancak buna karşılık erkek çocuk doğumunun da fazla olduğu görülür (Daha sonraki sayımlarda da bu durum gözlemlenmiştir). Bu nedenle kayıtlara yansımayan doğum ve ölüm oranlarında, kadın sayısının erkek sayısından çok fazla olmadığı düşünülmektedir. 1926-1928 dönemi doğum ve ölüm oranları ile ilgili bk. BİUM, *İstatistik Yıllığı*, s. 26; MUM, *Devlet Yıllığı 1928-1929*, s. 509; *DS 1926-1927*, s. 877; *T.C. DS 1927-1928*, (t.y.), s. 909.

²² Rize'nin 1933 yılı sınırları üzerinden değerlendirildiğinde, 1935'te 25-54 yaş aralığındaki dul kadın sayısı tahminen 7.434'tür (Çoruh vilayetindeki dul kadın sayısı 10.346'dır. Rize, Pazar ve Hopa nüfusu üzerinden yapılan oranlama ile tahmini değer olarak 7.434 rakamı bulunmuştur). Bu sayı 1975'te 2.049 ve 1985'te ise 2.439'dur. Nüfusa oranla bakıldığında 1935'teki dul kadın sayısındaki fazlalık diğer iki sayıma göre 6.000 civarındadır (Diğer sayımların yaş grubuna göre dul dağılımları bulunamamıştır). Diğer taraftan 1935, 1945, 1950, 1960, 1975 ve 1985 sayımlarında, vilayetin medeni durumu yaşlara göre incelendiğinde de aynı sonuca varılmaktadır. Veriler için bk. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), *Genel Nüfus Sayımı Çoruh Vilayeti 20 İlkteşrin 1935*, C:15, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937, s. 61; Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, C: 65, Ankara 1950, s. 104; BİGM, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul 1961, s. 105; Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (BDİE), *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1963, s. 202; BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 26.10.1975 İli: Rize*, Ankara 1979, s. 11; BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 20.10.1985 İli: Rize*, Ankara 1989, s. 17.

yaptığı belirtilmektedir.²³ Rize'nin aile yapısı ve coğrafi faktörlerden kaynaklı dağınık yerleşim tipine sahip olması gibi özellikleri dikkate alındığında, yukarıda belirtilen eksikliklerin vilayetteki sayımda da meydana gelme ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca nüfusa kayıtlı olmayan ailelerden ve çocuklardan ceza alınacağı ya da sayımın vergilendirme için yapıldığı zanlarıyla bazı vatandaşlar sayım günü saklanmışlardır.²⁴

Nüfusa kayıtlı erkek sayısı, 1927'de 110.700 kişi civarındadır.²⁵ Bu sayı, 1931'de 115.849 kişidir.²⁶ 1932 yılı sonunda vilayetin toplam kayıtlı nüfusu; Merkez 143.434, Pazar 60.136 ve Hopa 46.824 olmak üzere toplam 250.394 kişidir.²⁷ 1932 tarihli Rize gazetesinin iki ayrı sayısında, vilayetin nüfusu 230.000 ve 250.000 olarak belirtilmiştir.²⁸

Yapılan bu ilk nüfus sayımının ardından, gizli nüfusu (kütüğe yansımayan nüfus) kayıt altına alma işlemine ülke çapında devam edilmiştir. Vilayete dair veriler incelendiğinde, bu yöndeki düzeltmelerde yıldan yıla artış gözlemlenir. 1931'de Rize'de, 275 evlenme, 296 doğum, 228 ölüm, 43 mektum (gizli nüfustan kayıt altına alınan), 132 düzeltme, 610 yer değiştirme, 20 boşanma işlemi yapılmıştır. Eski yıllardan da 230 evlenme, 1.447 doğum ve 336 ölüm işlemi kayda geçirilmiştir.²⁹ 1932'de ise 1.548 doğum, 570 ölüm, 459 evlenme, 572 yer değiştirme, 128 kayıt tashihi, 37 yeni kayıt ve 17 boşanma işlemi gerçekleştirilmiştir.³⁰ 1933 yılının ilk altı ayında 386 nüfus artışı kaydedilmiştir.³¹

İkinci nüfus sayımı bilindiği gibi 1935 yılında gerçekleşmiştir. Bu sayım öncesinde, nüfus kayıtlarındaki sorunları daha hızlı çözebilmek için 1933'te 2330 Sayılı Af Kanunu ve 1934'te Soyadı Kanunu çıkarıldı. Yine 1934'te çıkartılan 2576 sayılı Gizli Nüfusların Yazımı'na Dair Kanun³², bu yönde etkili oldu. Kanun, 1 Eylül 1934 tarihinde tüm belediye ve muhtarlıklara iletildi. Kanunla, nüfusa eksik bildirim yapan herkesin bu eksiklikleri 15 Ekim 1934'e kadar gidermesi istendi. Belirtilen süreden sonra eksik bildirim tespit edilen kişiler hakkında cezai işlem yapılacağı bildirildi. Kanunun yayımlanmasının ardından 1934 yılı içerisinde Rize Nüfus Müdürlüğünde; 13.621 doğum, 4.530 evlenme, 1.071 ölüm, 1.553 yer değiştirme, 167 kayıt düzeltme ve 22 boşanma kaydı yapıldı. Zaman zaman meydana gelen hukuki durumlarda (boşanma, miras paylaşımı gibi) kadının zarar görmesi, evlenme işlerinin resmiyete dökülmesinde etkili oldu.³³ Halktan gelen yoğun talep nedeniyle süre daha sonra 1 Haziran 1935'e kadar uzatıldı.³⁴ Yaşanan bu gelişmeler, nüfus kütüklerinin güvenilirliğini arttırmaya başlamıştır.

1933 yılında idari yapıda yapılan bir değişiklikle Artvin ve Rize vilayetleri birleştirilerek Rize merkezli *Çoruh* vilayeti kurulmuş ve 1935'deki nüfus sayımı bu vilayet üzerinden yapılmıştır. Sayım

²³ Bk. Çakmak, a.g.e., s. 37-38; Celâl Bayar, "1940 Genel Nüfus Sayımı Metot ve Alınan Muvakkat Neticeler", *Türkiye İktisadiyatı*, Ankara, (t.y.), s. 68; Ratip Yücelüçü, *Türkiye Nüfusu*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1947, s.4.

²⁴ *Rize*, Sayı: 45, 23 Haziran 1932; *Çoruh*, Sayı: 211, 19 Eylül 1935.

²⁵ 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı Seçim Kanunu'na göre 0-300 kişi için bir ve sonrasındaki her 200 kişi için bir tane daha ikinci seçmen seçilmektedir. 1927'deki genel seçimlerde Rize'deki ikinci seçmen sayısı 553'tür. Seçim uygulamaları için bk. Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 27, S: 79, Ankara 2011, s.12; *TBMM Arşivi*, III. Dönem Rize İli Seçim Mazbatası, 2 Eylül 1927.

²⁶ *BCA*, 30.10/ 24.135.15, 19 Mayıs 1931.

²⁷ *BCA*, 30.10/ 124.885.4, 12 Ağustos 1933.

²⁸ *Rize*, Sayı: 26, 28 Kânunusani 1932 (28 Ocak 1932); *Rize*, Sayı: 45, 23 Haziran 1932.

²⁹ *Rize*, Sayı: 23, 7 Kânunusani 1932 (7 Ocak 1932).

³⁰ *Rize*, Sayı: 76, 26 Kânunusani 1933 (26 Ocak 1932).

³¹ *BCA*, 30.10/ 124.885.4, 12 Ağustos 1933.

³² 05.07.1934 tarih ve 2576 sayılı Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, Sayı: 4147, 15 Temmuz 1934; Çakmak, a.g.e., s. 39.

³³ *Çoruh*, Sayı: 177, 24 İkincikânun 1935 (24 Ocak 1935).

³⁴ *BCA*, 30.18.1/ 2.49.77, 14 Kasım 1934; *Çoruh*, Sayı: 157, 30 Eylül 1934; TBMM 11 No'lu Komisyon Raporu, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c025/tbmm04025011ss0011.pdf>, (16 Ocak 2017).

öncesi halka konuyla ilgili konferanslar verilmiştir.³⁵ Vilayetteki tüm evler, 31 Aralık 1934'te kadar numaralandırılmış ve 5 Mart 1935'e kadar numaralı levhalar kapılara asılmıştır.³⁶

20 Ekim 1935 günü gerçekleştirilen sayım, Rize merkezde saat 15.00'de neticelenmiş ve bitişi Rize Kalesi'nden iki top atışıyla halka bildirilmiştir. Top atışının ardından sokağa çıkma yasağı sona ermiştir.³⁷ Nüfusun ilçelere ve cinsiyete göre dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 3. 1935 Yılı Çoruh İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam Nüfus			Şehir Nüfusu			Nahiye ve Köylerde			Yüzölçümü (Km ²)	Km ² 'ye Düşen Kişi Sayısı
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Rize	271.900	120.933	150.967	24.245	12.087	12.158	247.655	108.846	138.807	8.830	31
Oran %	100	44,5	55,5	100	49,9	50,1	100	44	56		
Merkez	111.084	45.652	65.432	14.717	6.780	7.937	96.367	38.872	57.495	1.845	60
Oran %	100	41,1	58,9	100	46,1	53,9	100	40,3	59,7		
Artvin	29.712	15.410	14.302	3.512	2.090	1.422	26.200	13.320	12.880	1.803	16
Oran %	100	51,9	48,1	100	59,5	40,5	100	50,8	49,2		
Pazar	48.457	19.807	28.650	1.849	915	934	46.608	18.892	27.716	1.670	29
Oran %	100	40,9	59,1	100	49,5	50,5	100	40,5	59,5		
Hopa	35.818	16.665	19.153	2.884	1.503	1.381	32.934	15.162	17.772	1.075	33
Oran %	100	46,5	53,5	100	52,1	47,9	100	46	54		
Borçka	12.792	6.681	6.111	614	444	170	12.178	6.237	5.941	952	13
Oran %	100	52,2	47,8	100	72,3	27,7	100	51,2	48,8		
Şavşat	34.037	16.718	17.319	669	355	314	33.368	16.363	17.003	1.485	23
Oran %	100	49,1	50,9	100	53,1	46,9	100	49	51		

Kaynak: BİGD, 1935 Genel Nüfus Sayımı Çoruh Vilayeti, s. 5.

Bu sayımda Rize, Pazar ve Hopa'nın nahiyelere göre nüfus dağılımı şu şekildedir: Rize merkez nahiye 35.076, Merkez ilçeye bağlı nahiyelerin nüfusları; Gündoğdu 13.165, İkizdere 13.668, İyidere 5.885, Kalkandere 10.136 ve Çayeli 18.437 kişidir. Pazar merkez nahiyesi 19.515, diğer nahiyelerinden Ardeşen 16.445 ve Hemşin 10.648 kişilik bir nüfusa sahiptir. Diğer nahiyelerin

³⁵ Çoruh, Sayı: 209, 5 Eylül 1935.

³⁶ Çoruh, Sayı: 187, 4 Nisan 1935.

³⁷ Rize, Sayı: 216, 28 Birinciteşrin 1935 (28 Ekim 1935).

nüfusları; Hopa merkez nahiyesi 6.385, diğer nahiyelerinden Arhavi 11.788, Fındıklı 10.372 ve Kemalpaşa 4.389 kişidir.³⁸

Tabloda da görüldüğü gibi iki vilayetin birleşmesinin ardından nüfus 271.900 kişi olmuştur.³⁹ Birleşme öncesi sınırlar üzerinden değerlendirildiğinde, Rize'nin nüfusunun 195.359 olduğu görülür. Fiili artış, bir önceki sayıya göre 23.702 kişidir. Bu dönem doğum olayları artmıştır. Aileler, ortalama 5-6 çocuk yapma gayretindedir. Bunda yol vergisinden kurtulma amacı önemlidir.⁴⁰ Bazı vilayetlerde ek olarak muhacir, mübadil veya mülteci iskânından kaynaklı bir nüfus artışı olmuşsa da Rize için böyle bir durum söz konusu değildir.⁴¹ Bir önceki sayıya göre nüfus artış oranı, %12,1'dir. Ülke genelindeki oran ise %18,4'tür. 1927 Nüfus Sayımı'nda, Doğu vilayetlerinde daha fazla sayım hatası olmasına ve 1935 sayımında bu eksikliklerin büyük oranda giderilmesine rağmen görüldüğü gibi Rize'nin nüfus artış hızı, ülke ortalamasının altında kalmıştır. Bu durum daha çok göçlerle izah edilebilir.⁴² Nüfus artış hızının en az olduğu yer, vilayetin merkez ilçesi iken, en yüksek olduğu yer Pazar'dır.⁴³ Diğer taraftan üç merkezin⁴⁴ kadın-erkek nüfus oranlarına bakıldığında erkek nüfus oranının Pazar'da en az, Hopa'da en çok olduğu görülür. Bu durum mevsimlik iç göçün Pazar'da daha çok olduğunu gösterir. Keza 1927'de ki nüfus sayımında da sıralama aynıdır.

Yine tabloya göre merkezin şehir nüfusu⁴⁵ 14.717 kişidir. Sayım günü merkezde numaralandırılan ev sayısı 2.610'dur.⁴⁶ Bu da hane başına yaklaşık 6 kişiye tekabül etmektedir. Merkez nüfusu, bir önceki sayıya göre %6'lık bir artış göstermiştir. Pazar'ın şehir nüfusunda %254,9'luk bir artış söz konusudur. Bu anormal artış, 1932'de Bubleysüfla (Buleb-i Süfla) köyünün belediye sınırlarına dâhil edilmesinden kaynaklanmıştır.⁴⁷ Nahije nüfusları bir önceki sayımla karşılaştırıldığında, Hemşin dışındakilerde artış göze çarpar. Hemşin nüfusunda %9'luk bir düşüş vardır. Daha önce Hemşin'e bağlı olan Çingit, Meleskür ve Melmenat köylerinin, Pazar merkez nahije sınırlarına dâhil edilmesi bu düşüşün asıl nedenidir. Bu üç köyün 1935 sayımındaki toplum nüfusu 1.565 kişidir.⁴⁸

1936 yılında idari yapıda yeniden bir düzenlemeye gidilmiş ve Çoruh vilayeti lağvedilerek eskisi gibi Rize ve Çoruh (Artvin)⁴⁹ diye iki ayrı vilayet kurulmuştur. Ancak bu yeni düzenlemede, Rize'nin ilçesi olan Hopa, Çoruh'a bağlanmıştır. Hopa'nın Rize'den ayrılmasıyla Rize'nin eski yüzölçümü (1933 öncesi) 4.590 km²'den 3.515 km²'ye gerilemiştir. Buna paralel vilayetin nüfusu da düşmüştür. 1940'daki nüfus sayımında vilayetin nüfusu 172.764 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 120.411'i Merkez'e ve 52.353'ü Pazar'a aittir. Görüldüğü üzere nüfus, önceki sayıya göre⁵⁰ 22.595 kişi gerilemiştir. Hopa'nın Çoruh'a bırakılmasından kaynaklı bu düşüşün oranı yaklaşık %13,1'dir.

³⁸ BİGD, 1935 *Genel Nüfus Sayımı Çoruh Vilayeti*, s. 6-14.

³⁹ Bu idari değişim kısa süreli olacağı için değerlendirmeler Rize'nin birleşme öncesi sınırları üzerinden yapılacaktır.

⁴⁰ Rize, Sayı: 45, 23 Haziran 1932.

⁴¹ 1923-1938 dönemi Türkiye'ye gelen muhacir, mübadil ve mültecilerin iskân edildikleri vilayetlerle ilgili bk. Neziha Başgelen, *Anavatan'a Göç Edenler, Türkiye Cumhuriyeti'nde mübadil, muhacir ve mülteciler, 1923-1938, Genel Bir Bakış*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2011. BİUM, *İstatistik Yıllığı*, s. 64-65. Belirtilen şekli ile bir iskân Rize'de mevcut değilse de 1935 tarihli bir gazete haberinden az sayıda da olsa vilayete gelen (her vilayette olabileceği şekliyle) muhacir ve mültecilerden bahsetmektedir. *Çoruh*, Sayı: 177, 24 İkincikânun 1935.

⁴² Bunun yanında ülkenin aldığı dış göçünde ortalama artış hızı da bir gerçektir. Ancak bu oran fazla yüksek olmayıp 1928-1935 dönemi için yaklaşık %1,6'dır. Ülkeye göç edenlere dair sayılarla ilgili bk. Başgelen, *a.g.e.*, s. 14.

⁴³ Nüfus artış oranı Rize merkezde %12,2, Pazar'da %16,6 ve Hopa'da %15,3'tür.

⁴⁴ Rize, Pazar ve Hopa kastedilmektedir.

⁴⁵ İl ve ilçe merkezlerinin belediye sınırları dâhilindeki nüfus kastedilmektedir.

⁴⁶ *Çoruh*, Sayı: 222, 12 Aralık 1935.

⁴⁷ *BCA*, 30.11.1/ 69.7.13, 2 Mart 1932, 3; Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi, *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi Yayınları, İstanbul 1928, s. 619.

⁴⁸ BİGD, *a.g.e.*, s. 13. Nahiyeler arasında da bu tür sınır değişiklikleri zaman zaman göze çarpmaktadır. Bk. Başaran, *a.g.m.*

⁴⁹ Bu ayrılmadan sonra Artvin'in adı *Çoruh* olarak kalmıştır. Vilayetin adı 1956'da tekrar *Artvin* olacaktır. 17.2.1956 tarih ve 6668 Sayılı Çoruh Vilâyeti adının (Artvin) Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, Sayı: 9243, 25 Şubat 1956.

⁵⁰ Bir önceki sayımdan kastedilen Rize, Pazar ve Hopa'nın toplam nüfusedir.

Ancak 1940 yılı sınırları üzerinden bakıldığında (Rize ve Pazar olarak) 1935 sayımında vilayetin nüfusu 159.541 kişi olduğu görülmektedir.⁵¹ Bu yönden değerlendirildiğinde, nüfusta 13.223 kişilik bir artış söz konusudur. Artış, oransal olarak yaklaşık %8,3'tür. Ülke ortalaması ise %10,3'tür.⁵² Km²'ye düşen kişi sayısı da sınırların daralmasıyla birlikte 41'den 49'a çıkmıştır. Bu dönemki nüfusuyla Rize, iller sıralamasında 48. sırada yer almıştır.⁵³

1939'da vilayetin kayıtlı nüfusu 230.654'tür. Bunun 165.547'si Merkez ilçeye ve 65.107'si Pazar ilçesine bağlıdır.⁵⁴ Bu dönem kütükteki nüfusun, sayımdaki nüfustan ortalama 60.000 kişi fazla olduğu görülmektedir.

1945 yılına gelindiğinde, Merkez ilçenin idari yapısında düzenlemeye gidilmiş ve vilayete iki ilçe ile iki nahiye daha eklenmiştir.⁵⁵ Böylece vilayetteki ilçe sayısı, (merkez ilçe dışında) üçe yükselmiştir. Aynı yıl yapılan nüfus sayımında vilayetin nüfusu 171.929 kişi olarak tespit edilmiştir. Nüfusun dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 4. 1945 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam Nüfus			Şehir Nüfusu			Nahiye ve Köylerde			Yüzölçümü (Km ²)	Km ² 'ye Düşen Kişi Sayısı
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Rize	171.929	72.237	99.692	23.704	10.519	13.185	148.225	61.718	86.507	3.664	47
Oran %	100	42	58	100	44,4	55,6	100	41,6	58,4		
Merkez	68.125	28.982	39.143	14.186	6.479	7.707	53.939	22.503	31.436	518	132
Oran %	100	42,5	57,5	100	45,7	54,3	100	41,7	58,3		
Pazar	51.483	21.755	29.728	1.823	928	895	49.660	20.827	28.833	1.672	31
Oran %	100	42,3	57,7	100	50,9	49,1	100	41,9	58,1		
Çayeli	34.564	14.145	20.419	6.084	2.508	3.576	28.480	11.637	16.843	478	72
Oran %	100	40,9	59,1	100	41,2	58,8	100	40,9	59,1		
Güneyce	17.757	7.355	10.402	1.611	604	1.007	16.146	6.751	9.395	996	18
Oran %	100	41,4	58,6	100	37,5	62,5	100	41,8	58,2		

Kaynak: Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945, (t.y.), s. 498

Nüfusun bucaklara göre dağılımı şu şekildedir: Merkez bucağı 27.219, Merkez'e bağlı bucaklardan; Güneysu 11.387, İyidere 5.849, Kalkandere 9.484, Çayeli'nin merkez bucağı 9.865, Gündoğdu bucağı 14.213 ve Kaptanpaşa bucağı 4.402, Güneyce'nin merkez bucağı 3.415 ve İkizdere

⁵¹ BİGD, 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, (t.y.), s.525.

⁵² Bu orana, 1939 yılında toplam 208.116 kişi ile Anavatan'a katılan Hatay dâhil değildir. BDİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. IV

⁵³ BİGD, 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. IX.

⁵⁴ Rize, Sayı: 381, 11 Şubat 1939.

⁵⁵ Başaran, a.g.m., s. 57-60.

bucağı 12.731, Pazar'ın merkez bucağı 20.458, Ardeşen bucağı 18.224 ve Hemşin bucağı 10.978 kişidir.⁵⁶

Tabloda da görüldüğü gibi yeni ilçeler, Merkez ilçe sınırları içerisinde kurulduğu için Merkez'in 1.845 km² olan alanı, 518 km²'ye düşmüştür. Böylece Merkez'in nüfus yoğunluğu 65'den 132'ye çıkmıştır. İdari teşkilatlanmadaki bu değişiklik, şehir nüfus oranını da %9,8'den %13,8'e çıkarmıştır. Dolayısıyla şehir nüfusundaki artışın asıl nedeni, kırsal bölgelerden şehir merkezlerine olan göç değil, nahiyelerin ilçeye dönüştürülmesidir. Yoksa 1940 ve 1945 nüfus sayımları, Rize ve Pazar ilçe merkezleri açısından değerlendirildiğinde, şehir nüfusunda azalma söz konusudur. Çayeli nüfusu, bir önceki sayıma göre %41,8 artmıştır.⁵⁷ Bu artış, Gündoğdu nahiyesinin bu ilçeye bağlanmasından kaynaklanmıştır.⁵⁸ Daha önceden İkizdere'nin bir köyü olan Güneyce'nin ilçe yapılmasıyla İkizdere de bu yeni ilçenin nahiyesi olmuştur.⁵⁹ Ayrıca Kalkandere'nin üç köyü de Güneyce'ye bağlanmıştır. İdari taksimattaki bu düzenleme İkizdere ve Kalkandere'nin nüfusunu düşürmüştür.⁶⁰

Diğer taraftan 1945'te vilayetin nüfusu, önceki sayıma göre 835 kişi azalmıştır. Oysa 1 Şubat 1943 tarihi itibarıyla deftere kayıtlı nüfus, 240.426 kişidir.⁶¹ Sonuç olarak, 1940 sayımında kayıtlı/sayıllı arasındaki fark ortalama 60.000 iken 1945'e gelindiğinde bu fark 70.000'lere çıkmıştır.⁶²

Vilayetin nüfusundaki azalma bir önceki döneme göre oransal olarak %0,5'tir. II. Dünya Savaşı'na denk gelen bu dönemde, ülke ortalaması %5,4'tür.⁶³ Vilayette, sayıma yansıyan 0-4 yaş grubu nüfus artış oranı %13,1'dir.⁶⁴ Buna rağmen nüfusun düşük çıkması⁶⁵ silahaltına alınanlar ile mevsimlik ve sürekli göçlerle izah edilebilir. Bu dönemde de nüfus kayıtlarında gizli nüfustan kaynaklı eksiklikler devam etmiştir. 9 Haziran 1942 tarihli CHP bölge müfettişi Cemal Karamuğla, Rize için hazırladığı raporda, köylerde gizli evlenmelerin çoğaldığını ve doğumların mevzuata göre tescil edilmediğini belirtmektedir. Raporunda, bu gibi olayları vaktinde haber vermeyen muhtarlar hakkında ağır cezaların tatbik edilmesini önermektedir.⁶⁶

Düşüşe geçen vilayet nüfusu, takip eden yıllarda yeniden yükselişe geçmiştir. 1950'de yapılan sayımda vilayetin nüfusu 76.938'i erkek ve 104.574'ü kadın olmak üzere toplam 181.512 kişi olarak belirlenmiştir.⁶⁷ Bir önceki sayımla kıyaslandığında %5,6'lık bir nüfus artışı söz konusudur. Bu dönem ülke nüfusundaki artış oranı %11,5'dir.⁶⁸ Vilayetteki 0-4 yaş grubu nüfus artışı %15,1 ve ülkede ise %13,9'dur. Görüldüğü gibi doğum oranı ülke ortalamasının üzerindedir. 0-4 yaş grubu hesaba katılmadığında nüfus, bir önceki döneme göre %10,6 azalmıştır. Bu azalmada kadın sayısının yüksekliği dikkat çekicidir.⁶⁹ Bu durum sürekli göçün arttığının bir işaretidir. Diğer taraftan eskiden olduğu gibi nüfustaki erkek-kadın arasındaki fark çoktur. Bu da mevsimlik iç göçün hâlâ yüksek oranda seyrettiğini göstermektedir. 1951'de Rize Valiliğinin hazırladığı bir raporda, vilayet

⁵⁶ Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945, s. 500-502.

⁵⁷ Çayeli'nin 1935 sayımındaki nüfusu, 20.105'tir. BİGD, 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. IX.

⁵⁸ Başaran, a.g.m., s. 57.

⁵⁹ Başaran, a.g.m., s. 58.

⁶⁰ İkizdere'den ayrılan köyler Cevizlik, Güneyce ve Şimşirli'dir. Kalkandere'den ayrılan köyler Çayırılı, Kayabaşı ve Yokuşlu'dur. Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945, s. 501; BİGD, 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 527-528.

⁶¹ BCA, 490.01/376.1589.1, 1 Şubat 1943.

⁶² Farkın 1927'de 65.783 olduğunu tekrar hatırlatalım.

⁶³ BDİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. IV

⁶⁴ Ülke ortalaması ise %13,9'dur. Bk. BİGM, 1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 65,74,78.

⁶⁵ Doğum olayının ölüm olayından fazla olduğu varsayılmıştır.

⁶⁶ BCA 490.01/ 512.2057.1, 9 Haziran 1942.

⁶⁷ BİGM, 1950 Genel Nüfus Sayımı, s. 68.

⁶⁸ BDİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. IV.

⁶⁹ Bir önceki sayıma göre 5 yaş üstü nüfustan 8.708'i erkek ve 7.713 kadın olmak üzere toplam 16.421 kişi Rize'den ayrılmış görünüyor. Nüfusun yaşlara göre dağılımı için bk. Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945, s. 74-75, 78-79; BİGM, 1950 Genel Nüfus Sayımı, s. 68-69.

nüfusunun 266.000 olduğu ve bu nüfusun 40-50 bin kadarının gurbette olduğu belirtilmektedir.⁷⁰ Valiliğin belirttiği bu sayı, kayıtlı nüfusa daırdır. Nüfusun; cinsiyet, medeni durum ve yaş grupları gibi özellikleri incelendiğinde, mevsimlik iç göçün bu dönemde de 20 bin civarında olduğu söylenebilir.⁷¹

Bir önceki sayıma göre nüfusu en çok artan ilçeler; Merkez ilçe ile Güneyce ve nüfusu en çok artan bucaklar Pazar merkez bucağı ile Ardeşen'dir. İlçe merkezlerinde nüfus düşüşü yaşanmazken, vilayet merkez bucağı ile Hemşin'in nüfusunda düşme söz konusudur. 1946'da 18 köyü içine alan Derepazarı merkezli yeni bir bucak kurulması⁷², Merkez bucağının nüfus kaybının nedenidir. Hemşin'deki nüfus kaybı ise göç kaynaklıdır.

Bir sonraki nüfus sayımının yapıldığı 1955'teki verilere bakıldığında, vilayetin nüfusunda ciddi bir artış görülür. 211.967 olarak tespit edilen nüfusun ilçelere göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 5. 1955 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam Nüfus			Şehir Nüfusu			Nahiye ve Köylerde			Yüzölçümü (Km ²)	Km ² 'ye Düşen Kişi Sayısı
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Rize	211.967	92.142	119.825	38.999	18.699	20.300	172.968	73.443	99.525	3.849	55
Oran %	100	43,5	56,5	100	47,9	52,1	100	42,5	57,5		
Merkez	92.207	40.628	51.579	17.871	8.818	9.053	74.336	31.810	42.526	494	187
Oran %	100	44,1	55,9	100	49,3	50,7	100	42,8	57,2		
Ardeşen	27.307	11.795	15.512	4.035	1.982	2.053	23.272	9.813	13.459	1.274	21
Oran %	100	43,2	56,8	100	49,1	50,9	100	42,2	57,8		
Çayeli	33.061	14.354	18.707	7.369	3.247	4.122	25.692	11.107	14.585	454	73
Oran %	100	43,4	56,6	100	44,1	55,9	100	43,2	56,8		
Fındıklı	11.467	5.241	6.226	2.988	1.419	1.569	8.479	3.822	4.657	408	28
Oran %	100	45,7	54,3	100	47,5	52,5	100	45,1	54,9		
İkizdere	17.380	7.350	10.030	2.556	1.142	1.414	14.824	6.208	8.616	905	19
Oran %	100	42,3	57,7	100	44,7	55,3	100	41,9	58,1		
Pazar	30.545	12.774	17.771	4.180	2.091	2.089	26.365	10.683	15.682	314	97
Oran %	100	41,8	58,2	100	50,0	50,0	100	40,5	59,5		

Kaynak: BİGM, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Ankara 1961, s. 428.

⁷⁰ BCA, 30.10/66.438.5, 13 Ocak 1951.

⁷¹ Vilayetteki erkek nüfusu, kadın nüfusundan 27.636 kişi azdır. Bu farkın 21.315 kişisi 15-54 yaş aralığındaki nüfus da görülür. Ayrıca 12.961 kadın duldur ve erkek bebek doğumları daha çoktur. Veriler için bk. BİUM, 1950 Genel Nüfus Sayımı, s. 68-69, 105, 315-318.

⁷² Başaran, a.g.m., s. 59.

Nüfusun bucaklara göre dağılımı da şu şekilde gerçekleşmiştir: Merkez bucağı 24.865, Merkez'e bağlı bucaklardan; Der pazarı 7.319, Gündoğdu 9.847, Güneysu 13.059, İyidere 6.966 ve Kalkandere 12.280, Ardeşen'in merkez bucağı 13.520 ve Çamlıca⁷³ bucağı 9.752, Çayeli merkez bucağı 14.476, Büyükköy bucağı 6.126, Kaptanpaşa bucağı 5.090, Fındıklı merkez bucağı 8.479, İkizdere merkez bucağı 11.422 ve Güneyce bucağı 3.402, Pazar merkez bucağı 20.792 ve Hemşin bucağı 5.573 kişidir.⁷⁴

Tablo 6'daki sayım sonuçları, Tablo 5'deki sonuçlarla karşılaştırıldığında vilayetin nüfusunda %16,8'lik bir artış olduğu görülür. Bunun %10,5'i doğal nüfus artış hızından, %6,3'ü vilayetin sınırlarındaki değişimden kaynaklanmaktadır. Daha önce Çoruh'un bir ilçesi olan Fındıklı, 1953'te Rize'ye bağlanmıştır.⁷⁵ Bu düzenleme ile vilayetin sınırları 185 km² daha büyüyerek 3.849 km²ye ulaşmıştır. Bu dönem ülke nüfusundaki artış oranı %14,9'dur.⁷⁶ Görüldüğü gibi ilk kez – sınırların değişmesinin avantajıyla da olsa – vilayet ortalaması, ülke ortalamasının üzerine çıkmıştır.

Bu dönem vilayetin ilçelerindeki nüfusun artış ve azalışındaki temel neden, idari taksimattaki değişikliklerdir. Örneğin; Çayeli'ne bağlı Gündoğdu nahiyesi, 1951'de 12 köyü ile yeniden Rize'ye bağlanmış ve nahiyenin geriye kalan 8 köyü Çayeli sınırları içerisinde kalmıştır.⁷⁷ Güneyce sınırlarına dâhil edilen 2.338 nüfuslu üç köy, 1953'te tekrar Kalkandere'ye verilmiştir. Aynı yıl, Pazarın bir nahiyesi olan Ardeşen, ilçe olmuştur. Bu nedenle Pazar'ın nüfusu düşmüş ve Merkez ilçeden sonra en fazla nüfuslu ilçe, Çayeli olmuştur. Yine bu dönem yeni bucaklar oluşturulmuştur.⁷⁸

Vilayetin nüfusundaki en yüksek oransal artış, 1960'da gerçekleşmiştir. Sayım sonucu vilayetin nüfusu aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

Tablo 6. 1960 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam Nüfus			Şehir Nüfusu			Nahiye ve Köylerde			Yüzölçümü (Km ²)	Km ² 'ye Düşen Kişi Sayısı
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Rize	248.930	113.345	135.585	53.903	26.487	27.416	195.027	86.858	108.169	3.147	79
Oran %	100	45,5	54,5	100	49,1	50,9	100	44,5	55,5		
Merkez	96.762	45.743	51.019	22.181	11.644	10.537	74.581	34.099	40.482	437	221
Oran %	100	47,3	52,7	100	52,5	47,5	100	45,7	54,3		
Ardeşen	20.771	9.278	11.493	4.558	2.174	2.384	16.213	7.104	9.109	615	34
Oran %	100	44,7	55,3	100	47,7	52,3	100	43,8	56,2		
Çamlıhemşin	10.327	4.312	6.015	2.227	908	1.319	8.100	3.404	4.696	678	15
Oran %	100	41,8	58,2	100	40,8	59,2	100	42,0	58,0		
Çayeli	39.446	17.982	21.464	9.724	4.571	5.153	29.722	13.411	16.311	473	83
Oran %	100	45,6	54,4	100	47,0	53,0	100	45,1	54,9		

⁷³ 6 Aralık 1955 günü bucağın adı *Çamlıhemşin* olarak değiştirilmiştir. *Resmî Gazete*, Sayı: 9173, 6 Aralık 1955.

⁷⁴ BİUM, 22 Ekim 1950 *Umumî Nüfus Sayımı*, Neşriyat No: 359, (t.y.), s. 316-318.

⁷⁵ 27.11.1953 tarih ve 6190 Sayılı Kanun, *Resmî Gazete*, Sayı: 8574, 4 Aralık 1953.

⁷⁶ BDİE, 23 Ekim 1960 *Genel Nüfus Sayımı*, s. IV.

⁷⁷ BCA, 30.11.1/237.39.13, 27 Ekim 1951; Başaran, *a.g.m.*, s. 60-61.

⁷⁸ Geniş bilgi için bk. Başaran, *a.g.m.*, s. 60-64.

Fındıklı	13.002	6.187	6.815	3.701	1.777	1.924	9.301	4.410	4.891	409	32
Oran %	100	47,6	52,4	100	48,0	52,0	100	47,4	52,6		
İkizdere	19.844	8.588	11.256	2.790	1.230	1.560	17.054	7.358	9.696	898	22
Oran %	100	43,3	56,7	100	44,1	55,9	100	43,1	56,9		
Kalkandere	14.663	6.351	8.312	3.876	1.769	2.107	10.787	4.582	6.205	95	154
Oran %	100	43,3	56,7	100	45,6	54,4	100	42,5	57,5		
Pazar	34.115	14.904	19.211	4.846	2.414	2.432	29.269	12.490	16.779	315	108
Oran %	100	43,7	56,3	100	49,8	50,2	100	42,7	57,3		

Kaynak: BDİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 461.

Nüfusun bucaklara göre dağılımı şu şekildedir: Merkez bucağı 30.342, merkeze bağlı bucaklardan; Derepazarı 8.412, Gündoğdu 11.967, Güneysu 15.187 ve İyidere 8.673, Ardeşen merkez bucağı 16.213, Çamlıhemşin merkez bucağı 8.100, Çayeli'nin merkez bucağı 16.834, Büyükköy Bucağı 7.084 ve Kaptanpaşa bucağı 5.804, Fındıklı merkez bucağı 9.301, İkizdere'nin merkez bucağı 13.041 ve Güneyce bucağı 4.013, Kalkandere merkez bucağı 10.787, Pazar'ın merkez bucağı 23.209 ve Hemşin bucağı 6.060 kişidir.⁷⁹

Tablo incelendiğinde nüfusun bir önceki döneme göre ortalama %17,4'lük bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu dönem, ülke nüfusedeki artış oranı %15,3'tür.⁸⁰ Görüldüğü gibi ülke ortalamasının üzerinde bir artış söz konusudur. Artışta, doğum oranındaki yüksekliğin etkisi olduğu gibi, göçün azalması da bir diğer önemli sebeptir. 1955-1960 dönemi, göçün en az olduğu yıllardır. Bir önceki döneme göre (1950-1955), göçte yarı yarıya bir düşüş vardır.⁸¹ Bunda, 1950'lerden itibaren artan çay tarımının etkisi büyüktür.

Şehir nüfus oranında da %38,2'lik bir artış gerçekleşmiştir. Kalkandere'nin –1959'dan geçerli olmak üzere– ve Çamlıhemşin'in –1960'dan geçerli olmak üzere– ilçe yapılması⁸² bu artışın ana nedenidir. Merkez ilçenin ve Ardeşen'in nüfus yoğunluğunun artmasında –yüzölçümlerinin küçülmesi nedeniyle– bahsi geçen idari değişikliğin etkisi vardır.⁸³ Diğer taraftan şehir nüfusları, gerçekte sayım sonuçlarından daha fazladır. Şehirde yaşayan esnaftan bazılarının hafta sonu köylerinde bulunması ve sayımın pazar günleri yapılması gibi nedenlerden ötürü şehir nüfusu olduğundan daha az görünmektedir.⁸⁴

Vilayetin nüfusu 1965'te 281.099 ve 1970'te 315.700 kişi olarak tespit edilmiştir. Oransal artış sırasıyla %12,9 ve %12,3'tür. Ülke ortalaması ise %13,1 ve %13,4'tür. Nüfus, çayın yaygınlaştığı

⁷⁹ BDİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 462-466.

⁸⁰ BDİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. IV.

⁸¹ Her iki dönem kıyaslandığında (0-4 yaş gurubu hariç) kadın nüfusu 5.032 ve erkek nüfusu 974 kişi azalmıştır. Bu durum mevsimlik göçün ciddi oranda azaldığını ancak sürekli göçün azalmakla birlikte devam ettiğini göstermektedir. Nüfusun yaşlara göre dağılımı için bk. BİGM, 1955 Genel Nüfus Sayımı, s. 54-55, 58-63; BDİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 10, 11.

⁸² TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), D. 10, C: 20, B. 83, 19 Haziran 1957, s.41-42; 19.6.1957 tarih ve 7033 Sayılı Kanun, *Resmî Gazete*, Sayı: 9644, 27 Haziran 1957.

⁸³ Merkez'in 494 km² olan yüzölçümü, kendisine bağlı Kalkandere nahiyesinin ilçe olmasıyla 437 km²'ye ve Ardeşen'in 1.274 km² olan yüzölçümü, kendisine bağlı Çamlıhemşin nahiyesinin ilçe olmasıyla 615 km²'ye düşmüştür.

⁸⁴ *Zümrüt Rize*, Sayı: 2916, 7 Ekim 1960. Bu nedenle köylü, tüccar ve esnafın sayım günü şehirdeki evlerinde kalmaları yönünde gazetelere ilanlar verilmiştir. Çünkü belediyeler, nüfusları oranında maddi yardım almaktadır. *Zümrüt Rize* gazetesinin Ekim ayı sayılarında bu ilanlardan sıkça görülmektedir. Bk. *Zümrüt Rize*, Sayı: 2920, 13 Ekim 1960; *Zümrüt Rize*, Sayı: 2924, 18 Ekim 1960; *Zümrüt Rize*, Sayı: 2926, 20 Ekim 1960.

Merkez, Çayeli, Kalkandere, Pazar ve Ardeşen ilçelerinde çok artış kaydederken, yüksek rakım nedeniyle çay ekimi yapımının güçleştiği İkizdere ve Çamlıhemşin'de pek yükselmemiştir.⁸⁵ 1955-1960 döneminde azalan göç, bu dönemde tekrar artmaya başlamıştır. Bu yıllardaki göçün diğer dönemlerden farkı, yurtdışına göçün başlamasıdır. 1961'de resmîyet kazanmasının ardından yurtdışına işçi gönderilmesi⁸⁶ nedeniyle 1969'a kadar Rize'den Avrupa'ya (daha çok Almanya'ya) giden işçi sayısı 17.000 civarında olmuştur.⁸⁷

1975'teki sayımda nüfus 336.278 kişi olarak tespit edilmiştir. Artış bir önceki döneme göre %6,5'dir. Ülke ortalaması ise %13,3'tür. Oysaki doğum oranlarına bakıldığında 0-4 yaş grubunun nüfusa oranı, ülke genelinde %16 iken Rize'de %14,9'dur.⁸⁸ Buna rağmen nüfus artış oranının ülke ortalamasına göre yarı yarıya düşmesinin ana nedeni, göçün yüksek seviyelere ulaşmasıdır. Bu dönem (1970-1975), göç eden kadın sayısı, erkek sayısından fazladır.⁸⁹ Bu durum, iş için farklı şehirlere giden erkeklerin ailelerini yanlarına aldırılmaya başladıklarını, ayrıca farklı vilayetlerde ikamet eden Rizelilerin memleketlerinden evlendiklerini göstermektedir. Avrupa'ya giden işçilere ilk başlarda ailelerini getirme izni verilmezken 1973'de bu iznin verilmesi,⁹⁰ kadın göçündeki artışın bir başka nedeni olarak akla gelmektedir.

Öte yandan 1950'lere kadar %42'lerde olan vilayetin erkek nüfus oranı, 1955'te %43,5'e, 1960'ta %45,5'e ve 1975'te %49,1'e⁹¹ çıkmıştır. Çayla birlikte erkek göçündeki azalma bunda önemli bir etkidir. 1975'te oranın %49'lara çıkmasında ise az önce belirtilen göç eden kadın sayısındaki fazlalık ve yine bu dönemki erkek çocuk doğumundaki artış⁹² önemli faktörlerdir. Ayrıca diğer vilayetlerden çalışmak için Rize'ye gelen erkek nüfusunu da bir başka faktör olarak belirtmek gerekir. Çaya dayalı tarım ile sanayinin gelişmesi, vilayetteki erkek göçünü azaltmakla birlikte diğer vilayetlerden gelen göçün artmasına sebep olmuştur. Bu dönem en yüksek nüfus artışını %12,3 ile Ardeşen gösterirken, İkizdere %4,9 ile nüfusun en çok düştüğü ilçe olmuştur.

1980'deki sayımda vilayetin nüfusu 361.258 kişiye ulaşmıştır. Önceki döneme göre artış %7,4'tür. Ülke ortalaması ise %10,9'dur. 1970'lerde yeniden hızlanan göç, bir önceki dönem kadar olmasa da bu dönemde de devam etmektedir. İlçelere bakıldığında en fazla azalma, nüfusu %7,3 düşen İkizdere ile nüfusu %0,5 düşen Çamlıhemşin'dedir. Bu dönem nüfus artış oranı en yüksek olan ilçe, %11,5 ile Kalkandere ve %10,1 ile Merkez'dir. İlçelerdeki bu durum -daha öncede ifade edildiği gibi- çay tarımı ile ilgilidir. Bu dönem Rize, illere göre nüfus sıralamasında 48. sırada yer almıştır.⁹³

Vilayetin nüfusu, 1985'te 374.206 kişi önceki sayıma göre az bir artış gösterirken, 1990'da 348.776 kişiye gerilemiştir.⁹⁴ Oysa son beş yılda sayıma yansıyan 0-4 yaş arası çocuk sayısı 32.053 kişidir.⁹⁵ Dolayısıyla normal şartlarda 400.000 civarında olması gereken nüfus, ciddi oranda düşmüştür. Bu düşüş, temelde göçle ilgilidir. Öte yandan, daha önce vilayetten göç ettiği halde nüfus

⁸⁵ Bir önceki döneme göre nüfus artış oranı Merkez'de %17,4, Kalkandere'de %17,2, Çayeli'de %15, Ardeşen'de %10,1, Pazar'da %9,8, Fındıklı'da %5,9, Çamlıhemşin'de %3,9 ve İkizdere %1,6'dır.

⁸⁶ M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 265.

⁸⁷ Rize Postası'nda yer alan bir habere göre, diğer vilayetlerden giden Rizelilerle birlikte bu sayının 25.000 aştığı tahmin edilmektedir. Vilayet iş bulma kurumunda da Avrupa'ya işçi olarak gitmek için 11.000 kişi sırada beklemekteydi. *Rize Postası*, Sayı:3201, 5 Ağustos 1969.

⁸⁸ BDİE, 1975 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, s. 6; BDİE, Genel Nüfus Sayımı 26.10.1975, Ankara 1982, s. 38.

⁸⁹ 1970'de Rize'de 0-54 yaş aralığında bulunan 133.482'i erkek ve 143.819'u kadın olmak üzere toplam 277.301 nüfus, 1975'e geldiğinde 124.628'i erkek ve 129.531'i kadın olmak üzere toplam 254.159'a düşmüştür. Erkek nüfusundaki azalma 8.854 iken kadın nüfusundaki azalma 14.288'dir. Yine yaş grupları incelendiğinde ölümden kaynaklı azalmanın çok az olduğu anlaşılmaktadır. Yaş gruplarına dair bilgi için bk. BDİE, Genel Nüfus Sayımı 25.10.1970, İli: Rize, Ankara (t.y.), s. 6-8; BDİE, 1975 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, s. 6-8.

⁹⁰ Erdoğan ve Kaya, a.g.e., s. 265.

⁹¹ BDİE, 1975 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, s. 5

⁹² 1975 yılı sayımındaki 0-4 yaş grubundaki erkek çocuk sayısı kız çocuk sayısından 2.981 kişi fazladır. BDİE, 1975 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, s. 6, 8.

⁹³ BDİE, Genel Nüfus Sayımı 22.10.1980, Ankara, 1984, s. 26.

⁹⁴ BDİE, 1990 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, Ankara, 1993, s. 141.

⁹⁵ BDİE, 1990 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, s. 34.

sayımlarında daimi ikametgâhı Rize’de gösteren ailelerin, artık buldukları şehri daimi ikametgâh yeri göstermeye başlamaları da bir diğer neden olarak düşünülebilir. Bu son durumun ortaya çıkardığı nüfus düşüşü, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’ne (ADNKS) geçilince daha net bir şekilde görülecektir.

2000 yılına gelindiğinde ise nüfus yeniden artışa geçmiş ve 365.938 kişiye ulaşmıştır.⁹⁶ Bu nüfusun 181.200’ü erkek ve 184.738’i kadındır. İlk kez erkek nüfusu, kadın nüfusuna bu kadar yaklaşmıştır. Bu durum mevsimlik göçün azaldığının bir göstergesidir. 1990 sonrası bucak ve köylerden şehir merkezlerine olan göç önemli ölçüde artmıştır. 2000 yılındaki sayımda ilk kez şehir nüfusu, köy nüfusunun⁹⁷ önüne geçmiştir.⁹⁸

2007 yılına gelindiğinde sayım sistemi değiştirilmiş ve ADNKS’ye geçilmiştir. Böylece vilayetlerin gerçek nüfusu ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni sisteme göre 2007’de Rize’nin nüfusu 155.580 erkek ve 160.672’si kadın olmak üzere toplam 316.252 kişi olarak tespit edilmiştir.⁹⁹ Dağılım, şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 7. 2007 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam	Şehir	Köy
Rize	316.252	197.167	119.085
Merkez	133.258	94.800	38.458
Ardeşen	38.524	26.762	11.762
Çamlıhemşin	6.023	877	5.146
Çayeli	42.109	25.205	16.904
Derepazarı	7.651	4.273	3.378
Fındıklı	15.556	9.909	5.647
Güneysu	12.616	4.442	8.174
Hemşin	2.342	1.580	762
İkizdere	6.034	2.109	3.925
İyidere	8.663	4.904	3.759
Kalkandere	12.712	5.670	7.042
Pazar	30.764	16.636	14.128

Kaynak: TÜİK, *a.g.e.*, s. 26.

⁹⁶ BDİE, *1990 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize*, s. 43.

⁹⁷ Bucak ve köylerde yaşayan nüfus.

⁹⁸ Bu dönem şehir nüfusunun artışındaki bir diğer faktör, önceki yıllarda da görüldüğü gibi bazı köylerin belediye sınırlarına dâhil edilmesidir. Örneğin, 1990 sayımına göre 712 nüfusu bulunan Pehlivanşahi köyü, 2000’de belediye sınırlarına dâhil olmuştur. Ancak bu dönemki şehir nüfus artışında, idari değişimlerin etkisi azdır. Pehlivanşahi ile ilgili karara dair bk. İçişleri Bakanlığının 2000/464 sayılı kararı. *Resmî Gazete*, Sayı: 24034, 29 Nisan 2000; BDİE, *1990 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize*, s. 25.

⁹⁹ TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Nüfus Sayımı 2007*, Ankara, 2008, s. 3.

Görüldüğü gibi sayım sistemindeki değişikliğinin ardından vilayetin nüfusu, 2000'deki nüfusa göre 49.686 kişi azalmıştır. İki sayım arasında nüfusu artan tek ilçe, Merkez'dir. Anlaşılabileceği üzere, pek çok Rizeli ikamet yerini doğru bildirmemiştir. Bu nüfusla vilayet, iller sıralamasında 57. sıraya gerilemiştir.

2018'de nüfus 348.608 kişiye yükselmiş ve dağılım şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 8. 2018 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek %	Kadın %
Rize	348.608	174.130	174.478	50,0	50,0
Merkez	141.143	68.673	72.470	48,7	51,3
Ardeşen	41.084	20.548	20.536	50,0	50,0
Çamlıhemşin	8.121	4.096	4.025	50,4	49,6
Çayeli	44.304	22.063	22.241	49,8	50,2
Derepazarı	9.365	4.828	4.537	51,6	48,4
Fındıklı	16.902	8.436	8.466	49,9	50,1
Güneysu	16.750	8.391	8.359	50,1	49,9
Hemşin	2.817	1.402	1.415	49,8	50,2
İkizdere	9.809	5.367	4.442	54,7	45,3
İyidere	10.018	5.096	4.922	50,9	49,1
Kalkandere	16.768	9.702	7.066	57,9	42,1
Pazar	31.527	15.528	15.999	49,3	50,7

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (15 Temmuz 2019).

Tablo 9'da da görüldüğü gibi 2018'de ilk kez kadın-erkek nüfus oranı eşitlenmiştir. 2007'den 2018'e kadar %18'i bulan ülke nüfusundaki artış oranı, Rize'de %10,2 seviyesinde kalmıştır. Bu nüfusla Rize, iller sıralamasında 56. sırada yer almıştır. Vilayet bu haliyle ülke nüfusunun¹⁰⁰ %0,43'ünü oluşturmaktadır. 3.835 km²'ye sahip olan vilayette km²'ye düşen kişi sayısı 91'dir. Ülke ortalaması ise 107 kişidir.¹⁰¹ Bulunduğu bölge itibarı ile değerlendirildiğinde, Karadeniz Bölgesi'nde km²'ye düşen kişi sayısı 68,5'tir.¹⁰² Bölgenin kıyı vilayetleri dikkate alındığında bu ortalama 87 kişiye çıkmaktadır. Rize, belirtilen bu ortalamaların her ikisinde de bölgedeki 18 il arasında 6. sırada yer almaktadır. Ancak nüfus sıralamasında dört sıra gerileyerek 10. sıraya düşmektedir. Rize'nin en

¹⁰⁰ 2018 yılında Türkiye'nin nüfusu 82.003.882 kişi olarak tespit edilmiştir. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (15 Temmuz 2019).

¹⁰¹ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (15 Temmuz 2019).

¹⁰² Hesaplama, Karadeniz Bölgesi'nde yer alan 18 vilayet üzerinden yapılmıştır. Diğer bölgelerde yer alan vilayetlerin Karadeniz Bölgesi'ndeki toprakları hesaplama dâhil edilmemiştir. Bölgenin yüzölçümü 116.379 km² ve 2018 nüfusu 7.973.211 kişidir. Bölgede km²'ye düşen insan sayısı 22 kişi ile en az Bayburt'ta ve 179 kişi ile en fazla Zonguldak'tadır. İllerin yüzölçümleri ve nüfusları için bk. https://www.harita.gov.tr/images/urun/il_ilce_alanlari.pdf (15 Temmuz 2019); http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (15 Temmuz 2019).

kalabalık nüfusa sahip ilçesi Çayeli'dir. Onu Ardeşen ve Pazar takip etmektedir. Nüfusu en az olan ilçe Hemşin'dir. Ardından Çamlıhemşin ve Derepazarı gelmektedir.

SONUÇ

Rize nüfusuna dair kaynaklarda verilen bilgilerin bir kısmı kayıtlı nüfusa bir kısmı da hazır nüfusa dairdir. Gerçek nüfus artışının kütüklere sağlıklı yansımaya ve nüfus sayımlarının gurbettekileri hesaba katmaması, her iki kaynağın verdiği bilgilerin vilayetin gerçek nüfusunu yansıtmamasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkartılan kanunlarla ülke genelinde kütük kayıtlarındaki hatalarının giderilmesine çalışılmıştır. Vilayetin ekonomik zayıflığından kaynaklanan mevsimsel göç, kaynaklarda 40 ila 60 bin kişi arasında belirtilse de yapılan incelemede bu sayısının 1950'lere kadar 20 bin civarında olduğu görülmüştür. Kaynaklarda belirtilen 40 ila 60 bin arasındaki sayıların, nüfus kütükleri ile sayım sonuçları arasındaki farka göre hesaplandıkları anlaşılmaktadır. Oysaki aradaki fark sadece gurbetteki sayıdan değil, aynı zamanda nüfus hareketlerinin kayıtlara sağlıklı yansımamasından kaynaklanmaktadır.

Rize vilayetinin nüfusu genelde hep ülke ortalamasının altında kalmıştır. Hâlbuki doğum oranları, ülke ortalaması ile paralelken, ölüm oranları ülke ortalamasının altındadır. Buna rağmen nüfus artış hızının düşük seyretmesi, vilayetin verdiği göç nedeniyledir. Daha çok ekonomik sebeplerden gerçekleşen bu göçler, hemen hemen her dönem yüksek oranda seyretmiştir. Çay tarımının 1950'lerden sonra yaygınlaşmaya başlaması, göçün bir süre (1960'lara kadar) azalmasına neden olmuştur. 1961'de yurtdışına işçi gitme imkânın sağlanmasının da etkisiyle göç, yeniden artışa geçmiş ve 1970'lerde eski yüksek seviyelerine ulaşmıştır. Dolayısıyla çaya dayalı tarım ve sanayi, vilayetin ekonomisini rahatlatmakla birlikte göçü engelleyememiş ancak yavaşlatmıştır. Bu yavaşlama, çay ekiminin uygun olduğu rakımı düşük ilçelerde görülürken, ekimin pek mümkün olmadığı yüksek rakımlı Hemşin, Çamlıhemşin ve İkizdere'de görülmemiştir. Gurbete çıkan erkekler, zamanla gittikleri yerlere yerleşmeye başlamış ve evli olanları ailelerini yanlarına aldırırken bekârların önemli bir kısmı da memleketlerinden evlenmiştir. Tüm bunlar, kadın göçünü özellikle 1965-1975 döneminde ciddi boyutlara ulaştırmıştır. 1927'de ortalama %42 olan nüfustaki erkek oranı, yıllar içerisinde artarak 1960'ta %45,5'e ve 1975'te %49'a varmış, 2018'de de tamamen eşitlenmiştir. Bunda, 1955'ten sonra erkek göçünün azalmasına karşın kadın göçündeki artış, erkek çocuk doğumunun fazla olması ve az da olsa çay sanayinin diğer vilayetlerden Rize'ye çektiği nüfustaki erkek sayısının çokluğu başlıca etkenlerdir.

Vilayetin nüfus artış-azalışına etki eden bir diğer önemli unsur idari yapıdaki değişikliklerdir. Vilayetin sınırlarında zaman zaman meydana gelen değişimler ilin nüfusunu haliyle etkilemiştir. Hopa'nın 1935'te vilayetten ayrılması ciddi bir nüfus düşüşünü beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan 1953'te Fındıklı'nın Rize'ye dâhil edilmesi, 1955 sayımında, ilk kez nüfusun ülke ortalamasının üzerine çıkmasını sağlamıştır. İlçe nüfuslarındaki artış ve azalışlarda ve şehir nüfusunun artışında idari değişikliğin etkisi görülmektedir.

Rize'de 1990'lardan sonra nahiye ve köylerden şehir merkezlerine yoğun bir göç başlamıştır. Bu göçle birlikte ilk kez 2000 yılı nüfus sayımında Rize şehir nüfusu, Rize köy nüfusunun önüne geçmiştir. Vilayetin doğal nüfus artış hızı genelde ülke ortalaması ile paralellik gösterse de yüksek göç nedeniyle gerçek nüfus artışı hep düşük seyretmiştir. Gerçek nüfus hareketine bağlı olarak vilayetin nüfusu sadece 1960'daki nüfus sayımında ülke ortalamasının üzerine çıkmıştır. Günümüzdeki sınırları üzerinden değerlendirildiğinde,¹⁰³ ilk sayımdan 2018 yılına kadar geçen 91 yılda Rize'nin nüfusu ortalama 2,3 kat artış gösterirken, ülke nüfusundaki artış 6 kat olmuştur. 1927'deki nüfus sayımında iller sıralamasında 37. olan Rize, 2018'de 56. sırada yer almıştır.

Bu tür çalışmalarda, çalışmaya konu bölgenin idari tarihinin bilinmesi son derece önemlidir. Zira idari taksimattaki değişiklikler, nüfus artış ve azalışında önemli bir faktördür. Öte yandan nüfusa

¹⁰³ Hopa hariç, Fındıklı dâhil.

dair kaynaklarda geçen her bilginin aynı sayım esasına göre olmayabileceği unutulmamalıdır. Kimi kaynaklar gerçek nüfus verilerini kullanırken kimileri hazır nüfus verilerini kullanmaktadır. Örneğin çalışılan bölgenin, 1935 yılı nüfusunu hazır nüfus verilerinden verip birkaç yıl sonrasını gerçek nüfus verilerinden vererek aradaki farkı, artış veya azalış olarak göstermek hata olur. Ya da hazır nüfus ile gerçek nüfus arasındaki fark sadece göçe bağlanmamalıdır. Çalışmada da görüldüğü gibi her iki nüfus arasındaki fark sadece göçten değil, gerçek nüfusun kütüklere sağlıklı yansımaysından da kaynaklanmaktadır. Ayrıca nüfusun yaş ortalamasına ve cinsiyete göre dağılımlarını gösteren tablolar dikkatle incelenmelidir. Bu tablolar özellikle yatay hareketliliğe dair önemli bilgiler içermektedir. Örneğin -Rize özelinde değerlendirildiğinde- kadına oranla erkek nüfusundaki ciddi azalışlar daha çok mevsimlik iç göç şeklinde yorumlanabilirken kadın nüfusundaki azalışın yükselmesi sürekli göçün arttığı şeklinde değerlendirilebilir. Bu ve benzer yönde yapılacak yorumlar bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının da iyi bilinmesi gerektirmektedir. Sonuç olarak nüfusa dair yapılacak çalışmalarda ilgili bölgenin sadece nüfus sayım sonuçlarını edinmek yeterli değildir. Bölgenin idari, coğrafi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerinin de iyi araştırılması gerekir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DH.EUM.KLU (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kısım-i Adli Kalemi)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Arşivi

2. Gazeteler

Çoruh

Resmî Gazete

Rize

Rize Postası

Zümrüt Rize

3. Diğer Kaynaklar

Akbayar, Nuri, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C:5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1238-1246.

Başaran, Sinan, "Cumhuriyet Dönemi Rize İdare Tarihi", *Türk İdare Dergisi*, Ankara 2018, Sayı:486, s. 49-75.

Başgelen, Nezi, *Anavatan'a Göç Edenler, Türkiye Cumhuriyeti'nde mubadil, muhacir ve mülteciler, 1923-1938, Genel Bir Bakış*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

Bayar, Celal, "1940 Genel Nüfus Sayımı Metot ve Alınan Muvakkat Neticeler", *Türkiye İktisadiyatı*, Ankara (t.y.), s. 60-69.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (BDİE), *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1963.

BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 25.10.1970, İli: Rize*, Ankara (t.y.).

BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 26.10.1975 İli: Rize*, Ankara 1979.

BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 26.10.1975*, Ankara 1982.

BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 22.10.1980*, Ankara 1984.

- BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 20.10.1985 İli: Rize*, Ankara 1989.
- BDİE, *1990 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize*, Ankara 1993.
- Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), *Genel Nüfus Sayımı Çoruh Vilayeti 20 İlkteşrin 1935*, C:15, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.
- BİGD, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, (t.y.).
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, C: 65, Ankara 1950.
- BİGM, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul 1961.
- BİGM, *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1961.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (BİUM), *Umum-i Nüfus Tahriri 27 Teşrin-i Evvel 1927*, Ankara 1927.
- BİUM, *Türkiye Nüfusu*, No:3, Ankara 1928.
- BİUM, *İstatistik Yıllığı*, C: 2, Sayı: 8, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1929.
- BİUM, *22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı*, Neşriyat No: 359, (t.y.).
- BİUM, *Nüfus Sayımları 1927-1950*, Ankara 1953.
- Çakmak, Fevzi, “Cumhuriyet İdaresi'nin Nüfusu Kayıt Altına Alma Girişimlerine Bir Örnek:1934 Yılı Nüfus Taraması”, *Turkish Studies*, 2013, C: 8, S:7, s. 33-48.
- Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi, *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi Yayınları, İstanbul 1928.
- Erdoğan M. Murat – Kaya Ayhan, *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.
- Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945*, (t.y.).
- http://cografyaharita.com/haritalarim/41_rize_ili_haritasi.png (Erişim tarihi: 11 Temmuz 2019).
- https://www.harita.gov.tr/images/urun/il_ilce_alanlari.pdf (Erişim tarihi: 15 Temmuz 2019).
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (Erişim Tarih: 15 Temmuz 2019).
- Karpat, H. Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Matbuat Umum Müdürlüğü (MUM), *T.C. Devlet Yıllığı 1928-1929*, İstanbul 1929.
- Olgun, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 27, S: 79, Ankara 2011, s. 1-36.
- “Rize”, *Yurt Ansiklopedisi*, C: 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-1983, s. 6340-6437.
- Üner, Sunday, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972.
- TBMM 11 No’lu Komisyon Raporu, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c025/tbmm04025011ss0011.pdf> (Erişim tarihi: 16 Ocak 2017).
- TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 10, C: 20, B. 83, 19 Haziran 1957.
- Trabzon Vilayet Salnamesi*, C: 18, Trabzon Vilayet Matbaası, Trabzon 1318.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Nüfus Sayımı 2007*, Ankara 2008.
- Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Devlet Salnamesi (DS) 1925-1926*, İstanbul 1926.
- T.C. DS 1926-1927* (t.y.).
- T.C. DS 1927-1928* (t.y.).
- Yüceuluğ, Ratip, *Türkiye Nüfusu*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1947.

